

Filip de Diversis, Dubrovački govori – U slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta, HAZU, Zagreb, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2001, str. 168.

U sklopu programa medijevističke radionice u Dubrovniku 1997.g. skupina studenata prihvatila se zahtjevnoga zadatka transkripcije triju kićenih humanističkih govora Filipa de Diversisa, izgovorenih u dubrovačkoj katedrali u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta 1438. i 1439. g. Prevođenjem i transkripcijom putem arhivske građe uspostavljen je dijalog s prošlošću. Ti govori na posredan način podastiru uvid u političko djelovanje dvojice kraljeva i otkrivaju odnose unutar dubrovačkoga društva.

Ako je retorika govorničko umijeće, vještina slikovitog, uvjerljivog izražavanja, usmenog (javni govor) ili pismenog (različiti sastavci), u *Dubrovačkim govorima*, to umijeće vrlo je produktivno. Zdenka Römer u iscrpnom i nadahnutom predgovoru knjizi (str. 9–50), opskrbljenom relevantnim bilješkama i literaturom, podastire nam niz događaja koji su vjeran povijesni okvir ondašnjega vremena. U svom predgovoru-studiji »Dubrovački govor Filipa de Diversis: Kratka pouka o humanizmu« Z. Janeković-Römer raspravlja široku problematiku u deset poglavlja: 1. *Humanistički govor danas*, 2. *Filip de Diversis u Dubrovniku*, 3. *Začeci humanističke obuke u Dubrovniku*, 4. *Prvi »dubrovački ogranak« humanističke zajednice duha*, 5. *Nasljeđe antičke retorike i stvarnost humanizma*, 6. *Pohvala i samohvala – dva lica humanističkih pohvalnih govora*, 7. *Formulae oratoriae Diversijevih pohvalnih govora*, 8. *Stvarnost u retoričkom ornatu*, 9. *Diversijeva publika u katedrali*, 10. *Glasovi iz 15. stoljeća*.

Dubrovačke govore tiskala je HAZU i Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku (posebna izdanja, serija »Monografije«, knj. 20, urednik: akademik Vladimir Stipetić, voditelj projekta: Nenad Vekarić) 2001. g. (urednica izdanja: Zdenka Janeković-Römer, transkripcija: Zrinka Pešorda, Gordana Ravančić, Valerija Turk, prijevod: Zrinka Blažević, Zdenka Janeković-Römer, Boris Nikšić, Vladimir Rezar).

Rukopis je podijeljen na:

- I. *Oratio in funere Sigismundi imperatis* (Govor uz smrt cara Sigismunda)
- II. *Oratio in laudem Alberti regis* (Govor u slavu kralja Alberta)
- III. *Oratio in funere Alberti regis* (Govor uz smrt kralja Alberta)

Uz knjige, poslanice i epigrame govor je u razdoblju humanizma bio medij putem kojega se iznosilo osobno ili javno mišljenje. Retoričke forme i kićeni ukrasi (suvremenom slušatelju pomalo strani i izvještačeni), bili su izraz otmjena i obra-

zovana govornika. Ne treba zaboraviti da je takva forma govora ipak u sadržaju sačuvala do danas vrijednosti rođene u humanizmu, kao što su: osobna dobrotu, poštenje, briga za dobrobit zajednice i sl. Kontinuitet i nasljeđe u ostvarenju tih vrlina jedan je od doprinosa suvremenom proučavanju humanizma.

Filip de Diversis de Quartigianis pripadao je građanskoj obitelji iz Lucce. Rođen je nakon 1452. Prognana obitelj Diversi-Quartigiani nastanila se u Veneciji, gdje se vjerojatno Filip školovao. Prvi put se spominje 1421. g. kao učitelj u seksteriji sv. Pavla u Veneciji, uz naslov *ser*, što znači da je u mletačkoj sredini imao ugled plemića. Prihvativši poziv za učitelja u Dubrovniku, 1434. napušta Veneciju. Sedam godina kasnije smanjenje plaće opjevao je u žalopojki *In dies de virtute in virtutem et de divitiis in divitiis*. Nakon toga Veliko je vijeće zatražilo novoga učitelja uz izričitu zabranu rada Diversisu te se on vraća u Veneciju gdje također radi kao učitelj. Zadnji povijesni spomen na njega potječe iz 1452. g. kada se natjecao za kancelara u mletačkoj utvrdi Koron u Grčkoj (I. Božić, »Filip de Diversis i njegovo djelo«, »Dubrovnik«, 3,1973, str. 78–79).

Što je potaknulo Diversisa da napiše pohvalu gradu u kojemu nije bio zadovoljan? Možda ondašnja moda pisanja govora na koju ni Diversis nije ostao imun jer je kulturni utjecaj Italije zahvatio i Dalmaciju. Koji god bio razlog, ovi govori znatan su prinos osvjetljavanju dubrovačkog humanističkog kruga. Govori su pisani latinskim jezikom, zajedničkim jezikom Europe i njene intelektualne matice. Spomenimo da su hrvatski latinisti bili napadani zbog odnosa prema hrvatskom jeziku. Ne braneci niti kudeći ovaj stav podsjećamo da su se svi oni koji su očekivali recepciju svojih djela u drugim sredinama morali služiti latinskim jezikom. Uzdizanje latinskoga jezika u prvom razdoblju humanizma dovelo do podcjenjivanja narodnih jezika i uvjerenja da je narodni jezik (i hrvatski) »sermo barbarus«.

Retoričko umijeće nadmašilo je druge discipline u vrijeme humanizma (i vještina pisanja). U trećoj knjizi *Retorike* Aristotel se posebno bavi problemima dikcije, definirajući i razlažući njene elemente, metaforu, kompoziciju, ritam i vrste stila. Pohvalni govori Diversisa temelje se u srodnom žanru carskoga Rima, gdje se govorom običavalo hvaliti kralja. Kako je vrijeme humanizma bilo vrijeme retorike i diplomacije, pohvalni govori bili su tipična izražajna forma humanizma, prilika za javno pokazivanje vještine ili dodvoravanje vladaru.

Prema temeljnim uputama Aristotela i Kvintinijana (uz osnivača retorike Koraksa), u *Dubrovačkim govorima*, De Diversis uz primjenu retoričkog obrasca, temeljito provodi načela retorike. Platon je u retorici vidio kritiku koju baštine filozofija i državnništvo, za Aristotela ona je ogranak logike kao vještine javnoga dokazivanja i uvjeravanja, suvremeno doba retoriku svrstava najčešće u stilistiku. Retorika kao znanost više ne postoji, ali i danas se retorici pridaje važnost, posebno u školovanju, politici i javnim medijima.

U *Govoru uz smrt cara Sigismunda* (umro 8. XII. 1437), održanom 20. I. 1438. u katedralnoj crkvi u Dubrovniku, Diversis već u početku hvali sebe govoreći o sebi kao »doktoru slobodnih vještina«. Zatim slijedi samohvala vlastitog govorničkog umijeća i poslanja te u dodvorničkoj ulozi opjevanje vrlina vladara Sigismunda, ali i

sumnja u vlastite vještine: »Ja pak, čiji su um, rječitost i govorničke vještine nedorasli veličini teme i valjanom rasporedu...« (*Dubrovački govori*, 2001, str. 55).

Diversis u pohvalama kralja Sigismunda, njegovim građanskim, etničkim, vjerskim vrlinama i želji za mirom, uspoređuje ga s rimskim carevima: Augustom, Oktavijanom, Tiberijem: »Bog je, naime bio svjedokom, kao i vi sami, da je bio vrhunecem božanskih i ljudskih vrlina, snažno svjetlo pravde, izvor pobožnosti i milosrđa, stožer postojanosti, ogledalo umjerenosti i veliko more mudrosti. Bio je najrevniji branitelj i trajni čuvar svete kršćanske vjere«, te dodaje: »i nekako je pravo da se uspoređuje s najistaknutijim muževima ovoga stoljeća«. Diversis zna da je kralj Sigismund od početka svoje vladavine bio naklonjen Dubrovniku jer mu se grad zakleo na vjernost 1396. god. i pružio mu utočište prigodom bijega iz Nikopolja. Zbog toga kralj dodjeljuje dubrovačkom knezu Marinu de Resti čast viteštva zlatne mamuze, nasljednu u toj vrsti.

F. de Diversis ističe da su nam preci ostavili naputke o pravilima govora koji vještinom, darom i željom za poukom valja ispuniti svoju svrhu. U *Govoru u slavu kralja Alberta*, okrunjenog kralja Ugarske i Češke, ističući njegove vrline, pridaje mu božanske atribute »jer je znao svojom promišljenošću, postojanošću, blagošću i marljivošću, najboljim zakonom voditi, upravljati i s poduzetnicima zajedno živjeti, jer je pravim načinom i postupcima znao zadržati vojnike i pučane te ih učinio složnim«. Nadalje hvali kralja da se on vladarskom mudrošću ne oslanja samo na svoje mišljenje već sluša i savjete mudrih i dobrih.

Zadarskim mirom 1358. između Ludovika I. Anžuvina i Venecije Mlečani su se odrekli svakog prava na Dalmaciju, od Kvarnera do Drača, i prepustili je kralju. Dubrovčani su s kraljem sklopili poseban ugovor, 27. svibnja 1358. u Višegradu. Iako im nije uspjelo ući u Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo kao *corpus separatum*, nego kao dio Dalmacije, postigli su za sebe neke privilegije koje dalmatinski gradovi nisu imali. Najvažnija među njima bila je slobodan izbor kneza. Na tome i na kraljevoj zaštiti temeljila se dubrovačka odanost kruni sv. Stjepana do kraja hrvatsko-ugarske države. U 13. i 14. st. Genova i Venecija sukobljavale su se zbog trgovačkih interesa na Sredozemlju i prvenstva na Levantu. Mirom u Torinu, Venecija je osigurala trgovački monopol na Sredozemlju. Dubrovnik je u prvom ratu sudjelovao na strani Venecije, a u drugome je, kao podanik kralja Ludovika, bio jedno od uporišta flote iz Genove. Dubrovčani su ratovali i s Kotorom, koji se odmetnuo od kralja i prišao mletačkom savezu. Filip de Diversis u govoru tvrdi da Sigismund u svojim poveljama ističe: »Svi su se Dalmatinci od nas odmetnuli, a jedino su Dubrovčani uz nas i čuvaju neokrnjenu vjeru«, te dodaje: »O, velike li pohvale, o blažena li grada, koji si zaslužio biti hvaljen od tolika vladara. Slavimo blagdan koji nam je dodijelio blagi i milosrdni Bog koji živi i kraljuje u vijeke vjekova!«

Govor uz smrt kralja Alberta (umro 27. IX. 1439) održan je 7. XI. 1439. u dubrovačkoj katedralnoj crkvi. Turci Osmanlije (Teukri u Diversisovim dubrovačkim govorima) provaljivali su u zaleđe Dubrovnika. Pokojni kralj Albert htio je otkloniti tu opasnost, prije svega zbog zaštite ugarskog kraljevstva. Diversis brani kralja zbog opsade Smedereva od Teukra. Naime, na poticaj despota Đurđa Brankovića Albert je

htio krenuti na sultana Murata II. i pomoći gradu. Budući da se okupljanje ugarske vojske otešlo, obrana Smedereva nije bila moguća. Toma Kantakuzen predao ga je Osmanlijama 27. VIII. 1439. g. Diversis ističe da u pokušaju obrane Smedereva kralja Alberta nije zaustavila ni vlastita bolest, a za tu plemenitu stvar navodi svjedoka Andriju Vukšina de Bobalija (1399–1473), vlastelina iz Dubrovnika. U pokušaju da skupi svoje čete i uz pomoć Ugra, kralj Albert porazi Teukre (Turci Osmanlije) i ostavi »svoju prejasnu gospođu kraljicu, svoju ljubljenu suprugu trudnu, da bi išao u Beč na svoju baštinu, koju je čvrstom odlukom izabrao da onamo dozove teutonske vitezove« (njemački viteški red sv. Marije, Teutonaca, vitezova sv. Križa utemeljen među njemačkim križarima 1180. g. u Akri). »Ali kako smrt odabire Bogu drage«, ističe dalje Diversis, »puk se mora radovati usponu kralja Alberta na nebo, te moli Boga da udijeli puku drugog dobrog vladara koji će zaštititi narod od bijesa Teukra«.

De Diversis smatra da je smrt kralja Alberta prilika da ističući kraljeve osobine i laskajući dubrovačkoj sredini, pozivajući dubrovačke uglednike da posvjedoče njegov stav, pohvali i one koji su ga pozvali u učiteljsku službu. Naklonost puka pridobiva hvaleći privrženost Dubrovniku ugarskih kraljeva, ističući ga kao grad i općinu, a u zadnjem govoru naziva ga i republikom s političkom autonomijom i prvenstvom vlastele (Dubrovački dokumenti 20-tih g. XV. st.). Oba pogrebna govora završavaju molitvom i utjehom u Bogu.

Forme govorničtva primjenjivale su se i u diplomaciji; sugestivnost, govorničko umijeće, prinos su toj službi. Ali B. Kotruljević ističe u djelu *O trgovini i o savršenom trgovcu* (Dubrovnik, 1989, prev. Ž. Muljačić, str. 319): »Ima ih koji su poslani kao poklisari, raznim knezovima, gospodi i vlastima, i kako nisu vješti knjizi ni govorničtvu, ispadaju kao magarac pred lirom i kao poluljudi, dapače kao životinje.«

Intelektualni zanos rođen u vrijeme humanizma u mnogočemu se održao sve do danas. Isticana je potreba za praktičnim znanjem i reformom odgoja i obrazovanja. Zanimljivo je ispitati (usporediti) komunikaciju unutar ondašnjega i današnjega vremena. Dubrovački zapisi spominju gramatičare koji su poučavali djecu po Donatu (latinski gramatičar iz 4. st.): *Ars gramatica minor*. Muška populacija uglavnom je bila pismena i poznavala je temelje gramatike i latinskoga jezika. Mnogi su željeli naučiti više o gramatici i drugim umijećima (*Acta Consilii Maioris*, sv. 5 f.19–20.r., u: I. Perić, *Dva reformna zahvata u školovanju dubrovačke omladine iz 15. i 16. st.* Pedagoški rad, br. 22, 1967). Dubrovnik je dobio gramatičko-retoričku školu i drugi školski stupanj, koje su uveli dubrovački vijećnici 1433. g. i na njemu poučavali humanistički obrazovani učitelji.

Umijeća antike, kasnije i humanizma, temeljila su se i na retorici, jer je obrazovan čovjek shvaćen i kao idealan govornik. »Čovjek koji je zdrav ne može bez riječi i razgovora, jer bez toga nema iskustva ni razbora«, bilježi Stefano Guazzo.

Govori Filipa de Diversisa imaju strog ciceronski kanon. Sva tri govora završavaju diplomatskim formulama aprekacije: *FELICITER IMPLICIT, FELICITER EXPLICIT*. Nakon uvoda koji je u formi govora pisani dokument slijedi propisanih pet dijelova govora: *inventio, dispositio, elocutio, memoria, actio*.

Upute o skromnom početku propisane pravilom *Diversis* nije slijedio jer već u prvoj rečenici pun samohvale, a potom lažne skromnosti, izaziva suprotan učinak. U svakoj prilici hvaleći druge ne propušta priliku da istakne sebe. U govoru prilikom proslave Albertove krunidbe izložio je okupljenima retoričko pravilo koje nalaže da u slušateljima »valja najprije vještinom, darom i divljenja vrijednom brižljivošću pobuditi sklonost pažnji i želju za poukom«. Pohvale su u ovim govorima u slavu kralja *loci communes*. Bog sam svjedoči o vrlinama dvojice kraljeva; uza sav kićeni arsenal govor se najčešće privodi kraju uz uobičajena opravdanja (umor i napor govornika). Uz antički uzor, gdje zahvala govorniku postaje zahvala Bogu, izbor riječi i govorne figure, brojni komplimenti, ponekad su nerazumljive govorničke vratolomije. Ali i u takvim retoričkim figurama podastire nam *Diversis* ondašnju stvarnost. Sigismundovu zaštitu kršćanstva, ratove protiv Turaka, Nikopoljsku bitku i dolazak u Dubrovnik te suzbijanje raskola papinstva i krunidbu rimskoga cara. Kralja Alberta hvalio je kao pripadnika slavne dinastije Habsburg, rođaka francuskih kraljeva, te će novi kralj zbog toga biti dobar prema vjernom gradu Dubrovniku i čuvati njegove privilegije. Spočitnuo je »prostim i neukim ljudima« klevete protiv kralja, da je »on kriv što su Turci zauzeli Smederevo« (izriče svoj politički stav).

Iz ovih govora vidljivi su i običaji Dubrovnika u XV. st. Na vijest o smrti ugarskoga kralja Dubrovčani su odjenuli crninu, nosili su je do izbora drugoga kralja ili barem dva mjeseca. O trošku općine pripremala se zadužnica. Bili su nazočni svećenici, knez i senator. Obred je trajao do poslijepodneva kada su se taj dan otvarali dućani. Spominju se i običaji za vrijeme pogreba: žene u koroti rasplele su i čupale kose uz naricanje. Bio je to oblik duge mediteranske tradicije koja se bez uspjeha pokušala suzbiti jer humanizam u cjelini nije dovodio u pitanje društveni red i običaje. Bio je zauzet duhovnim stvarima pa je ta duhovna srodnost različitih zemalja ujedinjavala različite zemlje i povezivala ih na umjetničkom planu.

Jedan od najboljih poznavatelja i istraživača humanizma Paul Oskar Kristeller ističe tri velika ideala humanizma: mudrost, rječitost i učenost. Višeznačnost pojma humanizam moguće je razumjeti iz ukupne društvene situacije u Europi u 14. st. (posebno unutar književnosti). Obrazovani pojedinci Dubrovnika slijede u pisanju i retorici književne obrasce koje je već iznjedrila Europa. Taj »samorazvoj duha«, u Hegelovom tumačenju, istican je kao obnova, humanizam kao duhovno-povijesno razdoblje u kulturnom i civilizacijskom životu europskoga mišljenja. Proučavanjem klasičnih autora, jezika i kultura stvarala se u humanizmu elita učenih i promocija pojma »svestran čovjek«. U otvorenosti vremena gradi se vlastiti svjetonazor koji obuhvaća niz disciplina i znanja. Harmoničan odgoj pojedinca važan je preduvjet »svestranog čovjeka« humanizma. Njegov odnos prema jeziku i stilu, posebno retoričkim vještinama, predočuje nam misaoni obzor i konfrontaciju mišljenja. Originalnost ideja ističe i Ivan Stojković (Johannes de Raguseius, 1390–1444), koji se za života uključuje u teološke polemike vođen vizijom jedinstvene kršćanske Europe, sjedinjenja Istočne i Zapadne crkve. U humanizmu je ožvijen aristotelijanski koncept djelovanja čovjeka kao moralnoga bića i njegova usmjerenja k dobru i znanju gdje je erudicija zalag ljudske kvalitete. U pjesničkoj formi, u poslanicama i govoru nala-

zimo refleksije o čovjeku. Usporedo s njom čovjek se obraća i Bogu i vladaru želeći pomiriti onostrano i ovostrano.

Hrvatski humanisti pripadaju zajedničkoj zapadnoeuropskoj baštini mišljenja. Oponašajući europske uzore svojim su djelima ostavili značajan prinos humanizmu. Afirmirajući *ethos* oblikuju vlastit identitet i kroz forme izražavanja (govori), crpeći iz antičke tradicije mišljenja, bilježe događaje svojega vremena. Humanistički ideal znanja i obrazovanja oblikuje duhovni profil i dubrovačkih žitelja, što je posebice vidljivo iz »Dubrovačkih govora«. Oživljeni događaji postaju putokaz k duhovnim vrijednostima. Ako su erudicija i znanje u vrijeme humanizma bili središte ljudske vrline, vodili su k jednom cilju, izgrađivanju moralnoga i obrazovanoga čovjeka. Refleksije u govorima, opisi ljudskih sudbina, i herojskih figura, usporedbe sa slavim likovima iz prošlosti, pa i sa samim Bogom, postat će toposima izražavanja. S humanizmom utrt je put onom herojskom u čovjeku.

U djelima naših humanista počeo je put traženja i samosvjedočenja da smo Europa. Dolazak Filipa de Diversisa u Dubrovnik to potvrđuje, jer je on uza svoj odgovorni rad na gramatičko-retoričkoj školi prikupljao i etnografske i povijesne podatke za svoje djelo *Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytiae civitatis Ragusii ad ipsum Senatam* (1440). Već se tada uočavalo da uz modu »govora-monologa« postoji potreba dijaloga, te smo i mi danas s Diversisovim govorima u dijalogu s prošlošću iz suvremene pozicije otkrivanja, tumačenja i utvrđivanja vrijednosti pojedinačnih doprinosa domaćih humanista pisaca, govornika, teologa i diplomata hrvatskoj kulturnoj povijesti u cjelini.

DRAGICA VRANJIĆ-GOLUB

Ludovik Crijević Tuberon: Komentari o mojem vremenu, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001, LXXXVIII str. + 341 str.; Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis Commentarii de temporibus suis, Zagreb, 2001, LXXI str. + 327 str.

Čovjek je još od najranijih početaka svoga postojanja pronalazio svoja određena u povijesti. Ona mu je oduvijek bila sredstvo koje mu je davalo izvjesnost kako sadašnjosti, tako i budućnosti. Povijest je tako, kao jedna od bitnih čovjekovih odrednica, vrlo često bila u središtu zanimanja naraštaja mislitelja europskih duhovno povijesnih razdoblja.

Novovjekovno razdoblje koje počinje renesansom ponovo budi čovjekov interes za povijest. Humanističko-renesansne mislitelje i pisce karakterizira nov odnos prema čovjeku i svijetu, različito od srednjovjekovnog svjetonazora i koncepcije povijesti božjeg djelovanja u svijetu prema jasno utvrđenim, unaprijed objavljenim ciljevima.